

(Sefunot, sy. 5 [Yeruşalayim 1991], s. 37-47 [İbrânce]); "Medieval Muslim Attitudes Towards the Qur'an and the Bible" (*Les retours aux écritures: Fondamentalismes présents et passés*, ed. Éveline Patlagean – Alain Le Bouluec [Paris 1993], s. 253-267); "Continuity and Innovation in Egyptian Islam" (*Egypt from Monarchy to Republic: A Reassessment of Revolution and Change*, ed. Shimon Shamir, Boulder 1994, s. 173-180); "Tahrif and Thirteen Torah Scrolls" (*Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, sy. 19 [Jerusalem 1995], s. 81-88); "Some Neglected Aspects of Medieval Muslim Polemics against Christianity" (*Harvard Theological Review*, LXXXIX/1 [New York 1996], s. 61-84); "Jerusalem and Mecca" (*Judaism: A Quarterly Journal of Jewish Life and Thought*, XLVI/2 [New York 1997], s. 197-205); "The Transplantation of Islamic Studies from Europe to the Yishuv and Israel" (*The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis*, ed. Martin Kramer, Tel Aviv 1999, s. 249-260); "Are There Allegories in Sufi Quran Interpretation?" (*With Reverence for the Word: Medieval Scriptural Exegesis in Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Jane D. McAuliffe v.dğr., Oxford 2003).

BİBLİYOGRAFYA :

Hava Lazarus-Yafeh, *Some Religious Aspects of Islam: A Collection of Articles*, Leiden 1981; a.m.f., *Intertwined Worlds: Medieval Islam and Bible Criticism*, Princeton 1992; *Intertwined Worlds of Islam: Essays in Memory of Hava Lazarus-Yafeh* (ed. N. Ilan), Jerusalem 2002.

SALİME LEYLA GÜRKAN

LAZLAR

Güney Kafkasya kökenli bir topluluk.

Bugün Türkiye'nin Rize merkez ile Ardeşen, Çayeli, İkizdere, Fındıklı, Pazar; Artvin'in Hopa ve Arhavi ilçeleriyle Gürcistan'ın Batum şehrinde yoğun biçimde yaşamaktadırlar. Gürcistan'dakiler Megrel, Türkiye'dekiler Laz adıyla bilinir. Tarih boyunca Laz, Tzan, Çani, Lazoi gibi isimlerle anılan Lazlar'a farklı topluluklar değişik adlar vermişlerdir. En eski yurtlarının Tuapse olduğu düşünülmektedir. Lazlar'dan bahseden Romalı tarihçi Plinius onların vatanını Batum'un kuzeyi olarak gösterir. Zamanla buradan güneye doğru inip Karadeniz sahilindeki diğer yerleşim merkezlerine yayıldıkları anlaşılmaktadır.

Laz ismi Romalılar'ın Kolhis bölgesine hâkim olmasından sonra ortaya çıkmıştır. Roma İmparatorluğu'nun Rioni havzası-

nı ele geçirmesinin ardından Roma kaynakları Gürcüler'in Egrisi diye bildiği bu bölgeyi Laodicia adıyla kaydetmeye başlamış, zamanla bu ad Lazioi ve Lazika'ya dönüşmüştür. Rioni havzasına Lazika ismini veren Romalılar bölgede yaşayanlara da Laz demişlerdir. Daha önce muhtemelen Megrel olarak bilinen bu halk Romalılar'ın verdiği yer adından türeyen bir isimle anılır olmuştur. Eskiçağ'da Laz adı daha çok Rioni bölgesinin yerli ahalisi için kullanılsa da Bizans kaynakları bazan bu kesimdeki Romalı olmayan herkesi Laz diye anmıştır. Ancak zamanla ismin anlamı daralmış ve bugün kastedilen topluluğu anlatmak için kullanılmıştır. Türkiye'de Laz ön adlı idarî isimler çeşitli şekillerde Cumhuriyet dönemine kadar yaşamıştır. XVI. yüzyıl başlarında yapılan idarî taksimatta Trabzon livasının Arhavi kazasında Laz nahiyesi mevcuttu. XIX. yüzyılın sonlarına kadar Rize ve doğusundaki yerler Laz adı taşıyan nahiye, sancak gibi birimler içerisinde yer almıştır. I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Lazistan sancağı altı üye ile temsil edilmiştir. Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olduktan sonra Lazlar'ın büyük kısmı İslâmiyet'i benimserken Megreller hıristiyan olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu din değişikliği günümüze kadar iki taraf arasındaki en büyük farklılığı teşkil etmiştir.

İlkçağ kaynaklarında Lazlar'la ilgili yeterli bilginin bulunmayışı onların kimliği hakkında bugüne kadar süren tartışmalara yol açmıştır. Özellikle soğuk savaş yıllarında yazılan eserlerde ifade edilen bu farklı görüşler içerisinde Lazlar'ın Gürcü ya da Türk olabileceği vurgulanmış, bunun dışında onların Lezgiler'den, Peçenekler'den, Vizigotlar'dan ya da Çin-Tibet sınırında yaşayan Tao kabilelerinden biri olduklarına dair görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu iddiaların ciddi bir tarihsel ve kültürel temeli yoktur. Bazı araştırmacılar Lazlar'ın kökenini Çoruh boylarındaki antik Makron kabilesine bağlar. Makronlar hakkında ayrıntılı bilgi veren Ksenophon, Çoruh nehrinden batıya yöneldikleri sırada karşılaştıkları bu halkın uzun kafalı olduğunu, bu sebeple onlara "Makron" dediklerini yazar. Ancak milattan önce V. yüzyıl başlarına ait kaynaklarda geçen, içerisinde Makronlar'ın da bulunduğu antik toplulukların kimliklerini aydınlatmaya yetecek herhangi bir tarihî, antropolojik ya da edebî kanıt yoktur. Dolayısıyla aynı coğrafyada yaşayan Makron, Halib, Sanni, Mossinik, Tibaren gibi grupların günümüzdeki bir toplulukla bağlantılı

olduğunun iddia edilmesi varsayımdan öteye gitmez. Ayrıca Lazlar'ın antropolojik özellikleriyle ilgili kayıtlarda ortaya konan ölçüler Makronlar'dan farklıdır. Lazlar'ın fiziksel özelliklerine dair bilgi veren Allen onların kısa boylu, ince kemikli, koyu saçlı, koyu gözlü, esmer tenli, antropolojik özellikleriyle Megreller'e benzeyen bir topluluğu andırdıklarını kaydeder. Şemseddin Sâmî ise Lazlar'ın sima olarak Kafkas ırkına mensup olduklarını, kafalarının büyük ve armudî, alınlarının açık, burunlarının düz, bazan da kemerli, saçlarının genellikle kestane rengi veya kumral, gözlerinin elâ ya da mavi, boylarının uzun olduğunu zikreder.

Lazca-Megrelce, Gürcüce ve Svanca ile birlikte Güney Kafkasya kökenli üç dilden biridir. Bu dil tasnifinde ortaya çıkan farklılıklar ve benzerlikler Lazlar'ın kökenini aydınlatmada başlıca dayanak noktasıdır. Söz konusu diller arasındaki benzerlikler Lazlar'la Megreller'in aynı kökenden geldiği kanaatini oluşturmuştur. Lazca ile Gürcüce arasında yapısal farklılıkların bulunduğu tesbit edilmesi sonucu Lazlar'ın Gürcü kökenli olduğu varsayımı gücünü yitirmeye başlamıştır. Lazlar'ın Türk olduğuna dair görüşler ise daha çok kültürel yakınlık temeli üzerine kurulmuştur. Din farkı dolayısıyla Lazlar'la Megreller arasındaki kültürel ayrışmayı öne çıkaran bazı araştırmacılar, müslüman kimliği altında uzun süre bir arada yaşayan Lazlar'la Türkler'in birbirine benzediği sonucuna ulaşmışlardır. Sosyolojik açıdan da bunu destekleyen veriler mevcuttur. 1990'lı yıllarda ana dili Türkçe'den farklı olan gruplar üzerinde yapılan araştırmalarda Lazlar'ın tamamına yakınının kendini Türk olarak tanımladığı ortaya çıkmıştır. Bu tür sonuçların Lazlar'ın kültürel kodlarının belirlenmesi yönünden büyük önemi vardır. Ancak tarihsel ve antropolojik bakımdan pek çok soru hâlâ cevap beklemektedir. Günümüze kadar gelen delillerle de yine belirli hususlar karanlıkta kalmaktadır. Bundan dolayı Lazlar'ı şimdilik Güney Kafkas halklarından biri olarak kabul etmek daha doğru bir yaklaşımdır. Özellikle Kafkaslar'ın güneyinde yapılacak arkeolojik çalışmalarla ve Lazca üzerindeki araştırmaların gelişmesiyle Lazlar'ın kökeni ve tarihi hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabileceği şüphesizdir.

Tarih. Lazlar'ın ilk yurtlarının neresi olduğu konusunda tarihî kayıtlar hayli yetersizdir. Kolhis'te Roma-Pers mücadelesinin şiddetlendiği zamanlarda Roma tarihçileri Lazlar'dan sıkça bahsederse de

bölge kendi hâkimiyetleri altına girdikten sonra onlar hakkında bilgi vermez. Roma ve Bizans kaynakları dışında ise Lazlar'dan söz eden kaynak neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu sebeple Lazlar'ın tarihini kronolojik bir bütünlük içerisinde takip etmek zordur. I. yüzyılda Plinius'un onları Batum'un kuzeyinde gördüğüne dair kaydından sonra III-IV. yüzyıllarda eski Kolhis topraklarında Bizans kaynaklarında Lazika, Gürcü kaynaklarında Egrisi diye adlandırılan bir krallık ortaya çıktı. V. yüzyıldan itibaren Bizans İmparatorluğu ile Sâsânîler arasında başlayan nüfuz çekişmesinde Kafkasya'nın güneyi önem kazandı ve V. yüzyılın sonuna doğru Bizanslılar bugünkü Gürcistan'ın batı kıyısını ele geçirdi. Tarihçi Prokopius'un Lazika savaşları diye andığı ve İmparator I. Iustinianos'un savaşlarını anlattığı eserinde önemli yer verdiği bu mücadele sırasında Lazika, Doğu ve Batı dünyasını temsil eden iki büyük gücün karşı karşıya geldiği bir mücadele alanı oldu. Doğu Roma İmparatorluğu ile Sâsânîler'in mücadelesi esasında Lazlar Bizans'tan yana tavır aldı. Sâsânîler'e karşı yapılan ittifak sırasında Bizans kaynakları Gubaz adlı bir Lazika hükümdarından bahseder. Bu kişi o zamana kadar ismi bilinen ilk Laz önderidir. Gubaz'ın Bizans ordularıyla birlikte Petra Kalesi'ni ele geçirmesi ve bölgedeki Sâsânî hâkimiyetine ağır darbe indirmesi kaynaklarda zikredilir. Bizans'la iş birliği yapmaları Lazlar'ın dinî hayatı açısından çok önemli bir değişime yol açtı. İmparator Iustinianos'un Hıristiyanlığı yayma gayretleri kısa sürede bölgede etkisini gösterdi ve Lazlar'ın Bizanslılar'la ittifakı beraberinde din değiştirmeyi de getirdi. Bu dönemde Lazika'nın başında Tsate adında bir kral vardı. 522'de Lazika prensinin İstanbul'a giderek Hıristiyanlığı benimsemesinden sonra bölgede Hıristiyanlık hızla yayıldı, Lazlar VI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğun biçimde bu dine girdi. Lazika savaşlarının Lazlar'a etkisi sadece dinî alanda olmadı. V-VI. yüzyıllardaki Bizans-Sâsânî savaşları sırasında Lazlar, Çoruh vadisinde yoğunlaşarak mücadele ederken Megreller de Rioni vadisine çekilip varlıklarını sürdürmeye çalıştı. Lazlar'ın boşalttığı yere Gürcüler yerleşince Acara, Megreller'le Lazlar arasında ara bölge haline geldi. Böylece iki toplulukta ilk ayrılık ortaya çıkmış oldu. Bu tarihlerden itibaren Megrel ve Lazlar'ın yanı sıra Abazalar da Bizans İmparatorluğu ile iş birliği yapmaya başladı, Gürcistan'daki Sâsânî hâkimiyetinin son bulması için onlarla ortak hareket etti. 562 yılına

kadar devam eden mücadele Sâsânîler'in bölgeyi terketmesiyle neticelendi. Onların bölgeden çekilmesinin ardından Bizans'ın müttefiklerinden olan Abhazlar tarafından kurulan Abhaz Krallığı VIII. yüzyılın ilk yarısında Lazika Krallığı'nı ilhak etti. XI. yüzyılda Selçuklular'ın Anadolu'yu ele geçirmesinden sonra Bizans İmparatorluğu'nun Karadeniz bölgesiyle bağı azaldı. Bizans tarihçileri de artık Lazlar'dan bahsetmez oldu. Lazlar'ın yaşadığı bölge bu defa Selçuklular'la Gürcüler'in mücadelesine sahne teşkil etti. Ancak Selçuklu ve Gürcü kaynaklarında yer almadığı için XV. yüzyılın ortalarına kadar Lazlar'ın tarihi hakkında bilgi edinmek mümkün değildir. 1461'de Trabzon'un fethinin ardından Rize ve çevresi de Osmanlı hâkimiyetine girdi. Bu dönemden itibaren Lazlar İslâmîyet'i benimsemeye başladı. Osmanlı hâkimiyeti boyunca Lazlar'dan tayin edilen âyanlar buldukları bölgeyi yönetti. 1851'de kurulan Lazistan sancağı Batum merkez olmak üzere Acara bölgesini ve Yukarı Guria'yı da içine alıyordu. 1878'de Batum'un Ruslar'ın eline geçmesinden sonra sancağın merkezi Rize oldu. Osmanlı-Rus savaşları Lazlar'ın kaynaklarda biraz daha sıkça anılmasına vesile teşkil etti. Lazlar'dan meydana gelen birliklerin Ahıska ve Ahılkelek savunmasında elde ettiği başarılar hem Rus hem Osmanlı tarihçilerinin dikkatini çekti. Osmanlı Devleti'nin bu savaşlarda yenilmesi Lazlar'ın durumunu etkiledi. Savaşlar sırasında Artvin, Kars, Ardahan 1917'ye kadar kırk yıl Ruslar'ın elinde kaldı. Gerek bu bölgelerde gerekse savaşın cereyan ettiği diğer yerlerde yaşayan Lazlar yurtlarını terkedip başka yerlere göç etmeye başladı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bolu, Bursa, Yalova, Karamürsel, İzmit, Sapanca gibi şehirlere yerleşen Lazlar bu gruptandır.

Türkiye'de Osmanlı döneminden günümüze Laz ismi halk arasında Samsun'un doğusundaki Karadeniz halkını tanımlamak için kullanılmış, Laz adının zaman içerisinde daralan ya da genişleyen bu anlamı kavram karmaşasına yol açmıştır. Lazlar kendileri dışındaki grupların bu isimle anılmasına karşı çıkarken Doğu Karadeniz ahalisinin Laz adıyla anılmasının tarihsel ve kültürel gerçeklere uymadığını söylemişlerdir. 1923'te Tirebolulu Hüseyin Avni Alparslan, bu kavram karmaşasını biraz olsun ortadan kaldırmak için *Trabzon İli Laz mı? Türk mü?* başlıklı bir kitap yazarak meseleye temas etmiştir. Eserde Trabzon vilâyetinde yaşayanların

hepsinin Laz adıyla anılmasının yanlış olduğu vurgulanıp Lazlar'ın yaşadığı yerlerin sınırı çizilmiştir. Bu eserden anlaşıldığı üzere XX. yüzyıl başlarında Lazlar yoğun biçimde Pazar ve Hopa kazalarında yaşamaktaydı, 50.000 civarında nüfusları vardı ve Lazistan sancağında bulunan müslümanların üçte biri Laz'dı. Osmanlı dönemine ait tahrir kayıtları da bu durumu açık şekilde ortaya koyar ve Lazlar'ın yaşadığı coğrafyanın hiçbir zaman Doğu Karadeniz'in tamamını kapsamadığına delil teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Pliny, *Natural History* (trc. H. Rackham), London 1942, II, 347; Prokopius, *History of the Wars* (trc. H. B. Dewing), London 1979, II, 385, 391, 517-523, 549; Tirebolulu H. Alparslan, *Trabzon İli Laz mı? Türk mü?*, Giresun 1339; Muhammed Vanilişi – Ali Tandilava, *Lazlar'ın Tarihi* (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1992; G. Arnicba, *Ortaçağ'da Abhazlar ve Lazlar* (trc. Hayri Ersoy), İstanbul 1993; D. Braund, *Georgia in Antiquity*, Oxford 1994, tür.yer.; Ali İhsan Aksamaz, *Kafkasya'dan Karadeniz'e Lazların Tarihsel Yolculuğu*, İstanbul 1997; Y. Siharulidze v.dğr., *Trabzon'dan Abhazya'ya Doğu Karadeniz Halklarının Tarih ve Kültürleri* (trc. Hayri Hayrioğlu), İstanbul 1998, tür.yer.; İ. B. Hann, *Doğu Karadeniz'de Efsane, Tarih ve Kültür* (nşr. Ali İhsan Aksamaz), İstanbul 1999, s. 17-46; M. Recai Özgün, *Lazlar*, İstanbul 2000; Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul 2000, s. 62-63, 72-74; G. Greatrex – S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars*, London 2002, II, 56, 81, 117-118; W. E. D. Allen, "The March Lands of Georgia", *GJ*, LXXIV (1929), s. 139; M. Tayyib Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livâsı ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *TTK Bellekten*, XXVI/102 (1962), s. 325; A. Bryer, "Some Notes on the Laz and Tzan (I)", *Bedi Kartlisa*, sy. 21-22, Paris 1966, s. 174-195; a.mlf., "Some Notes on the Laz and Tzan (II)", *a.e.*, sy. 23-24 (1967), s. 161-168; a.mlf., "The Last Laz Risings and the Downfall of the Pontic Derebeys, 1812-1840", *a.e.*, sy. 26 (1969), s. 191-210; M. Fahrettin Kirzioğlu, "Lazlar / Çanarlar", *TTK Bildiriler*, VII (1972), I, 420-445; Mehmet Bilgin, "Lazların Tarihi Bu mu?", *TT*, XIX/110 (1993), s. 122-128; *Kâmüsü'l-a'lâm*, V, 3967.

İBRAHİM TELLİOĞLU

LEÂLÎ AHMED ÇELEBİ

(ö. 971/1563)

Osmanlı ulemâsından,
Arap dili ve edebiyatı,
fıkıh ve kelâm âlimi.

Babasının adı Mustafa'dır. Kaynaklarda mahlası "Leâli" yanında "Lâli" ve "Bilâli" şeklinde de geçer. Kendi eserlerindeki ifadeleri asıl mahlasının "Leâli", Saruhânî nisbesi de Manisa'nın kazası Saruhanlı olduğunu veya Saruhanoğulları'na mensup bulunduğunu göstermektedir. Kemalpa-